

Effectiveness of Cognitive Behavioral Social Work Intervention on Preventing Cyberbullying Revictimization Among Youths

Ayoub Mohammadi: MA student, department of social work, university of social welfare and rehabilitation sciences, Tehran, Iran. ayoubmohammady68@gmail.com

Masoomeh Maarefvand*: Assistant professor department of social work, university of social welfare and rehabilitation sciences, Tehran, Iran. arammaref@gmail.com

Samaneh Hosseinzadeh: Assistant professor, department of biostatistics, university of social welfare and rehabilitation sciences, Tehran, Iran. . hosseinzadeh.sam@gmail.com

Abstract

Introduction: Cyberbullying is one of the most common results of information and communication technologies' development. Cyberbullying victims may experience various consequences which will effect on different aspects of their well-being. In this investigation the effectiveness of cognitive-behavioral social work intervention on preventing cyberbullying revictimization was studied.

Methods: This is a clinical trial study and convenience sampling was conducted to select forty-two members of the Red Crescent youth organization of Tehran participated who were cyberbullying victims. Participants were allocated randomly to intervention and control groups twenty-one persons for each group. Cyberbullying Victimize Checklist was used to collect data. The intervention group received cognitive-behavioral social work intervention and control group received entrepreneurship education as placebo. The posttest was performed two months after the intervention. Chi-square, Fisher's exact test and ordinal regression were used to analyze data.

Results: Forty-seven percent of the participants were male. Sixty-six point six percent of them were in the age group of eighteen to twenty-one years old and seventy-six percent were single. The results of the study showed that there was a significant difference between the amounts of participants cyberbullying victimization before and after the intervention. The intervention group significantly revictimized in cyberbullying less than control group. The cognitive-behavioral social work intervention could predict cyberbullying revictimization duration and frequency.

Conclusions: So this study showed that conducting cognitive behavioral social work intervention could be an effective strategy to reduce the risk of cyberbullying revictimization.

Keywords

Revictimization

Cyberbullying

Social Work

*Corresponding Author
Study Type: Original
Received: 02 Jan 2019
Accepted: 14 Apr 2019

Please cite this article as follows:

Mohammadi A, Maarefvand M, Hosseinzadeh S. Effectiveness of cognitive behavioral social work intervention on preventing cyberbullying revictimization among youths. Quarterly journal of social work. 2019; 8 (1); 05-13

تأثیر مداخله مددکاری اجتماعی با رویکرد شناختی- رفتاری بر پیشگیری از تجربه قربانی شدن مجدد جوانان به قلدری در فضای مجازی

ایوب محمدی: دانشجوی کارشناسی ارشد مددکاری اجتماعی، گروه آموزشی مددکاری اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، تهران، ایران.
ayoubmohammady68@gmail.com

معصومه معارف‌وند*: استادیار، گروه آموزشی مددکاری اجتماعی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، تهران، ایران. arammaref@gmail.com
سمانه حسین زاده: استادیار، گروه آموزشی آمار زیستی، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، تهران، ایران. hosseinzadeh.sam@gmail.com

واژگان کلیدی

قربانی شدن مجدد

قلدری در فضای مجازی

مددکاری اجتماعی

چکیده

مقدمه: قلدری در فضای مجازی از جمله رایج‌ترین پیامدهای توسعه فناوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی است. قربانیان قلدری در فضای مجازی ممکن است پیامدهای متعددی را تجربه کنند که بر جنبه‌های مختلف زندگیشان تأثیر خواهد گذاشت. در این مطالعه تأثیر مداخله مددکاری اجتماعی با رویکرد شناختی-رفتاری بر پیشگیری از قربانی شدن مجدد در فضای مجازی مورد بررسی قرار گرفت.

روش: این مطالعه یک کارآزمایی بالینی بود و نمونه‌گیری به روش در دسترس انجام شد. در این پژوهش چهل و دو نفر از اعضای سازمان جوانان جمعیت هلال احمر شهر تهران که تجربه قربانی شدن در فضای مجازی را داشتند، شرکت کردند و به‌طور تصادفی در گروه مداخله و کنترل قرار گرفتند، هر گروه بیست و یک نفر. چک لیست قربانی شدن در قلدری در فضای مجازی برای جمع‌آوری داده‌ها مورد استفاده قرار گرفت. مداخله مددکاری اجتماعی با رویکرد شناختی-رفتاری برای گروه مداخله و آموزش کارآفرینی به‌عنوان مداخله‌نما برای گروه کنترل اجرا شدند. پس‌آزمون دو ماه بعد از اتمام مداخله انجام شد. آزمون دقیق فیشور و رگرسیون رتبه‌ای برای تحلیل داده‌ها مورد استفاده قرار گرفت.

نتایج: چهل و هفت درصد از شرکت‌کنندگان را مردان تشکیل دادند. شصت و شش درصد از شرکت‌کنندگان در بازه سنی هجده تا بیست و یک سال قرار داشتند و هفتاد و شش درصد مجرد بودند. نتایج پژوهش نشان دادند که بین میزان قربانی شدن شرکت‌کنندگان در پژوهش، قبل و بعد از مداخله تفاوت معناداری وجود داشت. گروه مداخله به‌طور معناداری کمتر از شرکت‌کنندگان در گروه کنترل قربانی مجدد قلدری در فضای مجازی شده بودند. مداخله مددکاری اجتماعی شناختی-رفتاری توانست مدت زمان و دفعات قربانی شدن مجدد در قلدری در فضای مجازی را پیش‌بینی کند.

بحث و نتیجه‌گیری: اجرای مداخله مددکاری اجتماعی شناختی رفتاری می‌تواند راهبردی موثر در کاهش خطر قربانی شدن مجدد در قلدری در فضای مجازی باشد.

* نویسنده مسئول

نوع مطالعه: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۰/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۱/۲۵

ایوب محمدی، معصومه معارف‌وند، سمانه حسین زاده. تأثیر مداخله مددکاری اجتماعی با رویکرد شناختی-رفتاری بر پیشگیری از تجربه قربانی شدن مجدد جوانان در قلدری در فضای مجازی. فصلنامه مددکاری اجتماعی، ۱۳۹۸؛ ۸ (۱): ۱۳-۰۵

نحوه استناد به مقاله:

مقدمه

با ورود به عصر حاضر، موبایل و اینترنت، انقلابی در شیوه‌های برقراری ارتباط انسان‌ها با یکدیگر ایجاد کرده و موجبات شکل‌گیری عصر ارتباطات را فراهم کردند. شبکه‌های اجتماعی مانند فیسبوک، تلگرام و تویتر در دهه اخیر مقبولیت زیادی مخصوصاً در میان جوانان کسب کرده‌اند. با توجه به اینکه بسیاری از جوانان و نوجوانان در شبکه‌های اجتماعی فضای مجازی عضویت دارند، می‌توان گفت که بیشتر از سایر اقشار تحت تاثیر این شبکه‌ها قرار دارند. دسترسی وسیع نوجوانان و جوانان در ایران به اینترنت علی‌رغم سرعت کم اینترنت و از سوی دیگر دسترسی بسیاری از ایرانیان به گوشی‌های هوشمند علاوه بر رایانه زمینه را برای حضور در شبکه‌های اجتماعی در فضای مجازی تسهیل کرده است.

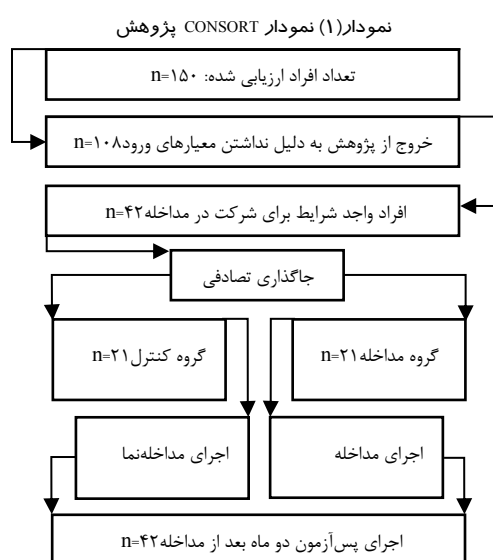
گسترش فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی علاوه بر مزایا و فواید بسیاری که در جهت پیشرفت جوامع داشته است، معایبی نیز دارد که از جمله می‌توان به ابراز ساده‌تر خشونت اشاره کرد. یکی از اشکال بروز خشونت در فضای مجازی، قلدری در فضای مجازی است. علی‌رغم اختلافاتی که در بعضی تعاریف از قلدری در فضای مجازی وجود دارد می‌توان گفت که قلدری در فضای مجازی یک عمل عمدی پرخاشگرانه است که توسط یک فرد یا گروه با استفاده از انواع ارتباط الکترونیکی در طول زمان، مکرراً علیه یک قربانی که نمی‌تواند به سادگی از خودش دفاع کند، انجام می‌پذیرد. (۱) به زبان ساده هر اقدام عمدی و پرخاشگرانه که از طریق فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی، به منظور اذیت و آزار شخص قربانی انجام شود از جمله مصادیق قلدری در فضای مجازی است. تماس تلفنی و پیام‌های متنی مزاحم یا تهدید کننده، چت خصوصی، ثبت تصاویر و فیلم و تمسخر فرد از جمله مصادیق قلدری در فضای مجازی هستند. (۲) شیوع پدیده قربانی شدن در قلدری در فضای مجازی با توجه به رشد نابرابر فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در مناطق مختلف جهان متفاوت است. به‌منظور برآورد شیوع قلدری در فضای مجازی و واقعی در نقاط مختلف جهان پژوهش‌هایی انجام شده است. (۳، ۴، ۵، ۶ و ۷) بیشتر پژوهش‌هایی که در این حوزه در ایران انجام گرفته‌اند، به قلدری در فضای واقعی پرداخته‌اند. (۶، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳ و ۱۴) به‌عنوان مثال، خضری و همکاران اشاره می‌کنند که ۷۹/۶٪ دانش‌آموزان مدارس راهنمایی شیراز به‌نوعی از خفیف تا شدید درگیر قلدری در فضای واقعی بوده‌اند. به‌علاوه هشتاد و هشت درصد دانش‌آموزان به‌عنوان قربانی، مورد قلدری واقع شده بودند. همچنین یافته‌های آنان نشان داد که هشتاد و پنج درصد پسران و هفتاد و دو درصد دختران به‌نوعی از خفیف تا شدید قلدری کرده بودند. تقریباً هشتاد و هفت درصد پسران و هفتاد و سه درصد دختران شرکت‌کننده در این پژوهش قربانیان قلدری بودند و نود و دو درصد پسران و هشتاد و چهار درصد دختران به‌عنوان قربانی شناسایی شدند. (۸) پژوهش‌های انجام شده در خارج از کشور بیشتر از پژوهش‌های داخلی بر قلدری در فضای مجازی تاکید داشته و مداخلات متعددی برای پیشگیری از قربانی شدن در آن انجام شده است، نتایج نشان دهنده تاثیر مثبت مداخلات پیشگیرانه بوده است. (۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱ و ۲۲) قربانی شدن در قلدری در فضای مجازی پیامدهای متعددی از جمله افسردگی، کاهش اعتماد به نفس، خطر افکار، برنامه‌ریزی و اقدام به خودکشی را در میان قربانیان افزایش می‌دهد. (۲۳، ۲۴، ۲۵ و ۲۶) هبرت و همکاران ۲۰۱۶ معتقدند میان قلدری در فضای مجازی با مشکلات سلامت روان دانش‌آموزان دبیرستانی رابطه وجود دارد. (۲۷) سلکی و همکاران ۲۰۱۵ در پژوهشی که در میان دانشجویان دختر هجده تا بیست و پنج سال چهار دانشکده آمریکا انجام دادند، دریافتند که از بیست و هفت درصد دانشجویانی که تجربه شرکت در قلدری در فضای مجازی اعم از ارتکاب و قربانی شدن را داشتند، ۱۷/۴٪ علائم افسردگی و ۳۷/۵٪ علائم مشکلات نوشیدن مشروبات الکلی را نشان دادند. (۲۸)

مخاطراتی که قلدری در فضای مجازی برای نوجوانان و جوانان به دنبال دارد، موجب شده است در کشورهای مختلف تدابیری برای کاهش قلدری در فضای مجازی اندیشیده شود و به همین منظور مطالعاتی نیز برای بررسی اثربخشی مداخلات مرتبط انجام گرفته است. برخی از این مطالعات به ایمن‌سازی محیط واقعی و مجازی برای کاهش قلدری پرداخته‌اند و برخی دیگر به قربانیان کمک می‌کنند که هنگام حضور در فضای مجازی از خود مراقبت کنند و در صورتی که در معرض قلدری قرار گرفتند، حمایت‌های لازم را برای ممانعت از قربانی شدن جستجو کنند. (۲۹) پژوهش حاضر، اولین پژوهشی است که در ایران به بررسی تاثیر یک مداخله پیشگیرانه بر قربانی شدن مجدد افراد در قلدری در فضای مجازی پرداخته است. جوانان در جستجوی استقلال هستند و حضور در فضای مجازی تا اندازه‌ای شرایط را برای تجربه استقلال مهیا می‌کند. آن‌ها ترجیح می‌دهند وقت بیشتری را با همسالان خود سپری کنند و به تدریج سهم تعامل با اعضای خانواده و نقش

ممکن است وجود نداشته باشد، یا ناقص باشد. به زبان ساده‌تر یا شخص یاد نگرفته است و یا اشتباه و ناکافی یاد گرفته است. لذا با ارزیابی شناخت صحیح و کافی و مهارت افزایی می‌توان انتظار داشت که تغییراتی را در رفتار به وجود آورد. گمان بر این است که جوانان شناخت نادرست و یا ناکافی از پدیده قلدری در فضای مجازی و قربانی شدن در شرکت کنندگان در مداخله از قربانی شدن و احساسات آن‌ها نسبت به این پدیده مورد بررسی قرار گرفت. سپس شناخت کافی و صحیح از پدیده ارائه شد و تکنیک‌های مختلف در جهت ایجاد تغییرات رفتاری آموزش داده شد. براین اساس هدف این پژوهش ارزیابی اثربخشی مداخله مددکاری اجتماعی با رویکرد شناختی-رفتاری به منظور پیشگیری از قربانی شدن مجدد جوانان در قلدری در فضای مجازی بود.

نظارتی خانواده کاهش می‌یابد. هم اکنون بخش مهمی از تعاملات نوجوانان و جوانان در فضای مجازی شکل می‌گیرد. این امر می‌تواند یکی از عوامل خطر قربانی شدن در قلدری در فضای مجازی باشد. این بدان معنا نیست که سایر گروه‌های جامعه در معرض قربانی شدن در قلدری در فضای مجازی نیستند اما نوجوانان و جوانان بیش از سایر گروه‌ها در معرض این خطر قرار دارند. به همین دلیل در این پژوهش گروه هدف، جوانان در نظر گرفته شده‌اند. قلدری در فضای مجازی می‌تواند هزینه‌های سنگینی را به جامعه تحمیل کند. قربانیان قلدری در فضای مجازی در معرض آسیب‌های روانی و اجتماعی متعدد و حتی خودکشی قرار می‌گیرند. از این رو پیشگیری از قربانی شدن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. یکی از مهمترین استراتژی‌هایی که برای پیشگیری از قربانی شدن در قلدری در فضای مجازی به کار گرفته می‌شود، ارتقای مهارت‌های خودمراقبتی فرد است. مداخله موردنظر در پژوهش حاضر یک مداخله کوتاه مدت است که به شخص کمک می‌کند مهارت‌های خودمراقبتی بیشتری کسب کند و همچنین موجب رشد و ارتقا عملکرد فرد در تعامل در شبکه‌های اجتماعی وی شود. پژوهش حاضر بر مبنای نظریه شناختی-رفتاری انجام شد. نظریه شناختی-رفتاری بر شناخت و یادگیری تاکید دارد و معتقد است که بسیاری از مشکلات انسان‌ها ناشی از شناخت است. این شناخت

روش

این پژوهش از نوع نیمه‌آزمایشی و با طرح پیش‌آزمون پس‌آزمون با گروه‌های کنترل و مداخله بود. جامعه هدف پژوهش حاضر جوانان بودند. جمعیت نمونه پژوهش، جوانان هجده تا بیست و چهار ساله عضو سازمان جوانان جمعیت هلال احمر شهر تهران بودند.

معیارهای ورود به پژوهش: قرار داشتن شخص در بازه سنی هجده تا بیست و چهار سال، داشتن حداقل یک بار تجربه قربانی شدن در قلدری در فضای مجازی از طریق موبایل و یا اینترنت، داشتن رضایت آگاهانه برای شرکت در پژوهش و داشتن حداقل تحصیلات سیکل. از تعداد صد و پنجاه نفر که چک لیست را تکمیل کردند، پنجاه و هشت نفر به دلیل نداشتن سابقه قربانی شدن، هشت نفر به دلیل عدم رضایت برای شرکت در مداخله و چهل و دو نفر به خاطر قرار نداشتن در بازه سنی هجده تا بیست و چهار سال از پژوهش خارج شدند. سپس تعداد چهل و دو نفر به صورت تصادفی ساده در دو گروه کنترل و مداخله، بیس و

یک نفر هر گروه قرار گرفتند. دو گروه با استفاده از آزمون کای دو از نظر متغیرهای جنس، سن، وضعیت تاهل و سطح تحصیلات مورد بررسی قرار گرفتند و نتایج نشان دادند که دو گروه تفاوت معناداری نداشتند. به منظور طراحی مداخله ابتدا در منابع موجود داخلی و خارجی جستجو انجام شد. در منابع داخلی به دلیل محدود بودن پژوهش‌های مداخله‌ای، بسته مداخله خاصی یافت نشد اما در پژوهش‌های خارجی بسته‌های مداخله مختلفی یافت شدند. (۳، ۱۸، ۱۹، ۲۱، ۲۲، ۲۹، ۳۰ و ۳۱) با مطالعه منابع خارجی و نحوه انجام مداخلات آن‌ها برخی عوامل تأثیرگذار و مهم شناسایی شدند. عوامل مرتبط‌تر با

پژوهش در طراحی مداخله حاضر مدنظر قرار گرفته و از آن‌ها استفاده شد. از ترکیب بسته‌های مداخله شناسایی شده، بسته‌ای براساس رویکرد شناختی-رفتاری طراحی شد و به‌منظور بررسی روایی (CVR) در اختیار صاحب‌نظران قرار گرفت. میانگین نمرات صاحب‌نظران به سوالات پرسشنامه (اهداف، تکنیک‌ها، زمان و نحوه اجرا) حاکی از توافق بالای نظرات خبرگان ۹۶/۰۳٪ مبنی بر روایی مداخله بود.

مداخله مددکاری اجتماعی با رویکرد شناختی رفتاری در سه سطح مددکاری اجتماعی فردی، گروهی و خانوادگی انجام شد. در سطح فردی هدف افزایش انگیزش برای شرکت در پژوهش و کسب رضایت آگاهانه بود. در سطح گروهی محتوای اصلی مداخله در قالب فعالیت‌های گروهی به شرکت‌کنندگان ارائه شد. و در سطح مددکاری اجتماعی خانواده، ضمن ارائه شناخت صحیحی از پدیده قلدری و قربانی شدن در آن، اقدامات لازم برای حساس‌سازی و فعال‌سازی سیستم حمایتی خانواده برای پیشگیری از قربانی شدن مجدد شرکت‌کنندگان، صورت گرفت.

اعضای گروه کنترل مداخله‌نمای آموزش کارآفرینی را دریافت کردند. خلاصه مداخله در جدول دو مورد اشاره قرار گرفته است.

غربالگری اعضای سازمان جوانان از طریق چک لیست قربانی شدن در قلدری در فضای مجازی انجام شد. این چک لیست دارای بیست و سه سوال است. تعداد یازده سوال مربوط به قلدری در فضای مجازی از طریق موبایل و یازده سوال مربوط به قلدری در فضای مجازی از طریق اینترنت است. یک سوال نیز به نظرات، پیشنهادها و خاطرات افراد در مورد قلدری در فضای مجازی اختصاص دارد که افراد می‌توانند پاسخ خود را به‌صورت مشروح بنویسند. چک لیست فوق برای نخستین بار در پروژه موسسه دافنه ۲

جدول (۱) خلاصه مداخله مددکاری اجتماعی با رویکرد شناختی-رفتاری به‌منظور پیشگیری از قربانی شدن مجدد افراد در قلدری فضای مجازی
فاز/ هدف/ شرح/ تکنیک/ افراد شرکت‌کننده
آمادسازی/ اخذ رضایت آگاهانه-انگیزه افزایی/ این فعالیت در قالب مصاحبه فردی انجام شد. / مصاحبه انگیزشی/ جوانان غربالگری شده
جلسه یکم-مداخله مددکاری گروهی/ آشنایی، مرور اهداف و تعیین قوانین گروه/ در این جلسه قوانین گروه، روزها و ساعات تشکیل جلسات گروهی، نحوه تشکیل، مباحث پیش رو و سایر موارد با مشارکت اعضا مورد بحث و توافق قرار گرفت. / تکنیک‌های یخ شکن، بارش افکار، گوش دادن فعال/ جوانان
جلسه دوم-مداخله مددکاری گروهی/ آشنایی با قلدری، قلدری در فضای مجازی و نمونه‌های آن/ در این جلسه تمرکز روی بررسی سطح شناخت اعضا در مورد ماهیت قلدری در فضای مجازی، انواع و پیامدهای آن و ارتقای شناختشان بود. همچنین بروی احساسات ناشی از قربانی شدن در قلدری در فضای مجازی بحث و گفتگو انجام شد. / بارش افکار، پرسش سوالات، نمایش اسلاید و فیلم، روایت داستانک/ جوانان
جلسه سوم-مداخله مددکاری گروهی/ آشنایی با روش‌های پیشگیری از قربانی شدن در قلدری مجازی و کسب توانایی استفاده از تنظیمات امنیتی نرم افزارها و شبکه‌های اجتماعی مختلف/ در این جلسه برای بهبود سطح شناخت، شرکت‌کنندگان با روش‌های حل تعارض در فضای مجازی، تنظیمات امنیتی نرم افزارها و شبکه‌های اجتماعی مختلف و امکانات موجود آن‌ها آشنا شدند. / بارش فکری، اجرای نقش، بحث در گروه‌های کوچک/ جوانان
جلسه چهارم-مداخله مددکاری گروهی/ آشنایی با روش‌های پیشگیری از قربانی شدن در قلدری مجازی و کسب توانایی به‌کارگیری روش‌های پیشگیری از قربانی شدن/ در این جلسه شرکت‌کنندگان با روش‌های رفتاری پیشگیری از قربانی شدن مانند مهارت جرات‌ورزی (براز وجود)، حمایت‌یابی و مستندسازی آشنا شدند. / بارش فکری، اجرای نقش، بحث در گروه‌های کوچک/ جوانان
جلسه پنجم-مداخله مددکاری گروهی/ آشنایی با روش‌های مواجهه با قربانی شدن و کسب توانایی تهیه برنامه خودمراقبتی برای پیشگیری از قربانی شدن/ در این جلسه چگونگی مواجهه در شرایطی که فرد در معرض قلدری قرار می‌گیرد از قربانی آن می‌شود، مورد بحث قرار گرفت و راهکارهای مقابله‌ای مناسب مطرح خواهد شد. / اجرای نقش، نمایش، بارش فکری/ جوانان-کارشناس مربوطه
جلسه ششم-مداخله مددکاری گروهی/ کسب توانایی برنامه‌ریزی برای پیشگیری از قربانی شدن در قلدری در فضای مجازی و خاتمه/ در این جلسه به‌منظور تقویت بعد رفتاری مداخله برنامه‌های فردی خود مراقبتی در مقابل قلدری در فضای مجازی بررسی شده و نظرات و اصلاحات لازم انجام شده، مباحث ارائه شده در گروه مرور و همچنین خاتمه جلسات گروهی اعلام شد. / بارش فکری، جمع‌بندی/ جوانان
جلسه هفتم و هشتم-مددکاری با خانواده/ فعال‌سازی خانواده در پیشگیری از قربانی شدن به‌دلیل قلدری در فضای مجازی-حمایت‌یابی/ موضوع قلدری در فضای مجازی و روش‌هایی که خانواده می‌تواند برای پیشگیری از آن به‌طور مؤثر عمل کند، مورد بحث قرار گرفت. شناخت خانواده‌ها از پدیده قربانی شدن در قلدری در فضای مجازی بهبود یافت و در مواردی که فرد و یا خانواده در ارتباط با موضوع مداخله نیاز به حمایت‌یابی داشتند، حمایت‌یابی‌های لازم انجام گرفت. / بحث و گفتگو/ والدین-اعضای خانواده

جدول (۲) خلاصه مداخله‌نمای کارآفرینی
فاز/ هدف/ شرح/ تکنیک/ افراد شرکت‌کننده
آمادسازی/ معرفی مداخله به افراد واجد شرایط، ایجاد انگیزه در شرکت‌کنندگان برای شرکت در مداخله/ این فعالیت در قالب مصاحبه فردی انجام گردید. با استفاده از تکنیک‌های رایج‌سازی انگیزه شرکت‌کنندگان برای شرکت در مداخله تقویت و رضایت آگاهانه اخذ شد. / تکنیک‌های رایج‌سازی، انعکاس محتوا و احساسات/ اعضای گروه کنترل
جلسه یکم-مداخله مددکاری گروهی/ آشنایی، مرور هدف‌ها و تعیین قانون‌ها گروه/ در این جلسه قانون‌های گروه، روز و زمان تشکیل جلسات گروهی، نحوه تشکیل، مباحث پیش‌رو و سایر موارد با مشارکت اعضا مورد بحث و توافق قرار گرفت. / تکنیک‌های یخ شکن، بارش افکار، گوش دادن فعال/ اعضای گروه کنترل
جلسه دوم-مداخله مددکاری گروهی/ آشنایی با کارآفرینی، ارزیابی فردی به‌عنوان کارآفرین/ اعضای گروه کنترل با مفاهیم کارآفرینی آشنا شده و از خود به‌عنوان یک کارآفرین ارزیابی به‌عمل آوردند. / سخنرانی، فعالیت اشتراکی، ارزیابی فردی/ اعضای گروه کنترل
جلسه سوم-مداخله مددکاری گروهی/ آشنایی با ایده کسب‌وکار، کسب توانایی نوشتن ایده کسب‌وکار/ اعضای گروه کنترل با ایده کسب‌وکار آشنا شده و به‌عنوان تمرین، یک ایده کسب‌وکار را نوشتند. / طوفان فکری، سخنرانی/ اعضای گروه کنترل
جلسه چهارم-مداخله مددکاری گروهی/ آشنایی با روش تحلیل ایده و بررسی میزان ریسک هر ایده/ اعضا با روش تحلیل هر ایده کسب‌وکار آشنا شده و به‌عنوان تمرین با استفاده از تحلیل SWOT یک ایده را تحلیل کردند. / تحلیل SWOT، فعالیت اشتراکی/ اعضای گروه کنترل
جلسه پنجم-مداخله مددکاری گروهی/ انتخاب ایده کسب‌وکار، آشنایی با روش تبدیل ایده به طرح کسب‌وکار(تقویت خود به‌عنوان کارآفرین)/ اعضا گروه کنترل بعد از تحلیل‌های انجام شده در جلسات قبل، ایده کسب‌وکار خود را انتخاب کرده سپس با روش تبدیل ایده به طرح کسب‌وکار آشنا شدند. همچنین به تقویت خود به‌عنوان یک کارآفرین پرداختند. / سخنرانی/ اعضای گروه کنترل
جلسه ششم-مداخله مددکاری گروهی/ آشنایی با روش تبدیل ایده به طرح کسب‌وکار(ارزیابی وضعیت مالی)/ شرکت‌کنندگان با نحوه ارزیابی مالی و هزینه‌های مورد نیاز برای شروع کسب‌وکار آشنا شدند. آن‌ها همچنین راه‌های مختلف تامین هزینه‌ها را نیز تمرین کردند. / یادگیری مشارکتی دایته شده، سخنرانی/ اعضای گروه کنترل
جلسه هفتم-مداخله مددکاری گروهی/ دستیابی به ایده کسب‌وکار اجرایی/ در این جلسه اعضا به ایده اجرایی کسب‌وکار دست‌یافته و از ایده‌های یادگیری دیگر ارزیابی به‌عمل آوردند سپس پایان جلسات گروهی اعلام شد. / یادگیری مشارکتی دایته شده، سخنرانی/ اعضای گروه کنترل

طراحی و مورد استفاده قرار گرفت. (۳۲) روایی و پایایی این چک لیست در مطالعه‌ای که توسط محمدی، معارف‌وند و حسین‌زاده انجام گرفت، بررسی شد. بر اساس نظرات صاحب‌نظران در ارزیابی روایی محتوایی معتقد بودند سوالات چک لیست ساده ۹۸/۰٪، واضح ۹۴/۰٪ و مرتبط با قلدری در فضای مجازی ۹۱/۰٪ هستند. همچنین به‌منظور بررسی پایایی، چک لیست قربانی قلدری شدن در فضای مجازی به روش آزمون بازآزمون در میان شصت و پنج جوان هفده تا بیست و شش ساله شهر تهران اجرا شد. نتایج نشان داد پرسشنامه از پایایی مناسب، درصد توافق کل برابر هشتاد و شش درصد، برخوردار است. (۳۳)

برای اجرای پژوهش بعد از معرفی به جمعیت هلال احمر و هماهنگی‌های لازم با شعبات سطح شهر تهران از طریق چک لیست قربانی شدن در قلدری در فضای مجازی غربالگری انجام شد. بعد

مشخصات دموگرافیک شرکت کنندگان در پژوهش با استفاده از شاخص های میانگین، انحراف معیار، تعداد و درصد توصیف شدند. جهت بررسی تأثیر مداخله بر قربانی شدن مجدد افراد، با توجه به اینکه پاسخ ها به صورت کیفی و شاخص مورد بررسی، درصد قربانی شدن افراد قربانی شده است، از میان آزمون های مقایسه نسبتی در گروه ها از آزمون کای اسکور و آزمون دقیق فیشر استفاده شد و برای بررسی تأثیر متغیر مستقل نیز آزمون رگرسیون رتبه ای مورد استفاده قرار گرفت.

از غربالگری اعضای سازمان جوانان و شناسایی اعضای واجد شرایط برای شرکت در پژوهش لیست آن ها تهیه شد و طی هماهنگی از ایشان خواسته شد که در فاز اول مداخله یعنی آماده سازی حاضر شوند. در این مرحله اطلاعات لازم در رابطه با مسائلی مانند مداخله و حقوق شرکت کنندگان ارائه شد و سپس به منظور کسب رضایت فردی جهت شرکت در مداخله، فرم رضایت آگاهانه در اختیار آن ها قرار گرفت و شرکت کنندگان به صورت کتبی و شفاهی رضایت خود را اعلام داشتند. شرکت کنندگان در هر مرحله ای از پژوهش این حق را داشتند که از پژوهش خارج شوند. شرکت کنندگان بعد از قرار گرفتن در گروه مداخله و کنترل، در فاز دوم مداخله یا فاز گروهی شرکت کردند و مداخله های مربوط به هر گروه را دریافت کردند. شرکت کنندگان دو ماه بعد از اتمام مداخله در پس آزمون شرکت کردند.

یافته ها

در این پژوهش تعداد چهار و دو نفر، بیست و یک نفر در گروه مداخله و بیست و یک نفر در گروه کنترل شرکت کردند. نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده ها نشان داد که پنجاه و سه درصد شرکت کنندگان در پژوهش زن، هفتاد و شش درصد مجرد و سی و پنج درصد دیپلمه بودند. از نظر وضعیت سنی بیشتر شرکت کنندگان در محدود سنی هجده تا بیست و یک سال ۶۶٪ قرار داشتند، پنجاه درصد آن ها از طریق موبایل و ۸۸٪ نیز از طریق اینترنت حداقل یک بار

جدول (۵) رابطه مدت زمان قربانی از طریق موبایل، قبل و بعد از مداخله به تفکیک گروه کنترل و مداخله

قبل از مداخله	بعد از انجام مداخله		
	قربانی نشدم	یک تا دو هفته	حدود یک ماه
گروه مداخله	۱۰	۷	۲
گروه کنترل	۱۰	۳	۰

جدول (۶) رابطه مدت زمان قربانی شدن از طریق اینترنت، قبل و بعد از مداخله به تفکیک گروه کنترل و مداخله

قبل از مداخله	بعد از انجام مداخله		
	قربانی نشدم	یک تا دو هفته	حدود یک ماه
گروه مداخله	۱	۱۳	۰
گروه کنترل	۳	۰	۰

در فضای مجازی قربانی قلدری شده بودند. داده ها از نظر تعداد دفعات قربانی شدن و مدت قربانی شدن مورد بررسی قرار گرفتند. جدول شماره چهار نشان می دهد که اعضای گروه مداخله به طور معناداری کمتر از اعضای گروه کنترل $P=0.001$ در قلدری در فضای مجازی قربانی شده بودند. نتایج ضریب کاپا در جدول شماره پنج نشان داد که در گروه مداخله میان متغیر مدت زمان قربانی شدن از طریق موبایل، قبل و بعد از مداخله رابطه معنادار $P=0.040$ وجود داشت. در حالی که در گروه کنترل رابطه معناداری $P=0.145$ مشاهده نشد. همچنین نتایج ضریب کاپا در جدول شماره شش نشان داد که در گروه مداخله $P=0.074$ و کنترل $P=0.145$ بین متغیر مدت زمان قربانی شدن از طریق اینترنت رابطه معناداری وجود نداشت.

جدول (۳) توزیع شرکت کنندگان بر اساس متغیرهای جمعیت شناختی به تفکیک گروه مداخله و کنترل			
متغیرهای جمعیت شناختی	مداخله	کنترل	آزمون کای - دو
جنسیت	مرد	۹ (۴۲/۹)	۱۱ (۵۲/۴)
زن	۱۲ (۵۷/۱)	۱۰ (۴۷/۶)	درجه آزادی: ۱ $P=0.537$
وضعیت تاهل	متاهل	۶ (۲۸/۶)	۴ (۱۹)
مجرد	۱۵ (۷۱/۴)	۱۷ (۸۱)	درجه آزادی: ۱ $P=0.469$
سن	۱۸-۲۱	۱۲ (۵۷/۱)	۱۶ (۷۴/۲)
۲۲-۲۴	۹ (۴۲/۹)	۵ (۲۳/۸)	درجه آزادی: ۱ $P=0.190$
وضعیت تحصیلی	دیپلم	۷ (۳۳/۳)	۸ (۳۸/۱)
کارشناسی	۴ (۱۹)	۶ (۲۸/۶)	درجه آزادی: ۳ $P=0.801$
کارشناسی ارشد و بالاتر	۳ (۱۴/۳)	۲ (۹/۵)	

جدول (۴) مقایسه تعداد دفعات قربانی شدن با هر دو روش موبایل و اینترنت در دو گروه قبل و بعد از مداخله

قبل از مداخله			
تعداد دفعات قربانی شدن از طریق موبایل و اینترنت	مداخله	کنترل	جمع
تنها یک بار	۸ (۳۸/۱)	۸ (۳۸/۱)	۱۶
دو یا سه بار در ماه	۳ (۱۳/۳)	۵ (۲۳/۸)	۸
یک بار در هفته	۱۰ (۴۷/۶)	۸ (۳۸/۱)	۱۸
جمع	۲۱	۲۱	۴۲
بعد از مداخله			
قربانی نشده ام	۱۳ (۶۱/۹)	۱ (۴/۸)	۱۴
تنها یک بار	۷ (۳۳/۳)	۳ (۱۴/۳)	۱۰
دو یا سه بار در ماه	۱ (۴/۸)	۶ (۲۸/۶)	۷
یک بار در هفته	۰	۱۱ (۵۲/۳)	۱۱
جمع	۲۱	۲۱	۴۲

ضریب کاپا در جدول شماره پنج نشان داد که در گروه مداخله میان متغیر مدت زمان قربانی شدن از طریق موبایل، قبل و بعد از مداخله رابطه معنادار $P=0.040$ وجود داشت. در حالی که در گروه کنترل رابطه معناداری $P=0.145$ مشاهده نشد. همچنین نتایج ضریب کاپا در جدول شماره شش نشان داد که در گروه مداخله $P=0.074$ و کنترل $P=0.145$ بین متغیر مدت زمان قربانی شدن از طریق اینترنت رابطه معناداری وجود نداشت.

بحث و نتیجه گیری

هدف از انجام این پژوهش بررسی اثربخشی مداخله مددکاری اجتماعی با رویکرد شناختی رفتاری در پیشگیری از قربانی شدن مجدد جوانان در قلدری در فضای مجازی بود. نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها نشان دادند که مداخله مددکاری اجتماعی شناختی-رفتاری در پیشگیری از قربانی شدن مجدد اثربخش بود به این معنا که اعضای گروه مداخله، دو ماه بعد از مداخله دفعات کمتری از قربانی شدن را گزارش کرده بودند. یافته‌های پژوهش حاضر با نتایج پژوهش راضی مرادی و همکاران، (۳۴) حسینی و همکاران، (۳۵) بیرامی و همکاران، (۳۶ و ۳۷) اسمری برده زرد و همکاران، (۳۸) استکی آزاد و امیری، (۳۹) دوین و همکاران، (۴۰) داسیلوا و همکاران، (۱۸) دروسیر، (۴۱) کراس و همکاران، (۴۲) پالادینو و همکاران، (۲۲) ویلیفورد و همکاران (۲۱) و وونگ و همکاران (۴۳) همسو بود. و ساویج و همکاران (۴۴) نیز به نتایج متفاوتی با این پژوهش دست یافتند.

بر اساس رویکرد شناختی-رفتاری بخشی از مشکلات افراد به دلیل عدم شناخت صحیح یا کافی است که منجر به احساسات ناکارآمد شده و متعاقباً موجب بروز رفتارهای آسیب‌زا می‌شود لذا با آرایه شناخت کافی و صحیح می‌توان احساسات و رفتارهای آسیب‌زا را بهبود بخشید. نتایج پژوهش حاضر نیز تایید کننده این نظریه بود. افرادی که در قلدری در فضای مجازی قربانی شده بودند، پس از اینکه شناخت آن‌ها در مورد پدیده قلدری افزایش یافت، موفق شدند احساسات و رفتارهای کارآمدتری را بروز دهند.

اغلب شرکت کنندگان در این مطالعه خانواده‌شان را به عنوان اصلی ترین بخش سیستم حمایتی شان می‌دانستند اما در بسیاری موارد وقتی در شرایط دشواری که به دلیل قلدری به آن‌ها تحمیل می‌شد، قرار می‌گرفتند از حمایت‌های خانواده‌شان بهره نمی‌گرفتند. عدم استفاده از حمایت خانواده احتمالاً به این دلیل بود که خانواده‌ها فرزندان خود را مقصر می‌دانستند و در عین حال در مورد قربانی شدن در قلدری و شیوع آن اطلاعات محدودی داشتند. ترس از بیان قربانی شدن به دلیل نداشتن مهارت جرات‌ورزی و ترس از مورد سرزنش قرار گرفتن توسط خانواده باعث می‌شد که فرد قربانی بیشتر در معرض قربانی شدن قرار گیرد. بخشی از مداخله‌ای که در این مطالعه اجرا شد، بر این امر متمرکز شد که به قربانیان کمک کند از سیستم حمایتی خانواده‌شان در شرایط دشوار استفاده کنند. با توجه به اینکه اعضای خانواده در رابطه با موضوع قلدری اطلاعات محدودی داشتند ابتدا سطح آگاهی‌شان از پدیده قلدری، شیوع و پیامدهای آن بهبود یافت سپس به منظور درگیر شدن و حمایت‌گری مورد نیاز حساس سازی لازم صورت گرفت. به این معنی که در اعضای خانواده احساس مسئولیت در قبال فرد قربانی ایجاد شد. برای رفع مشکل عدم بیان قربانی شدن به خانواده نیز مهارت جرات‌ورزی به قربانیان آموزش داده شد. یکی از نکات دیگری که شرکت کنندگان در پژوهش مطرح می‌کردند این بود که حمایت خانواده موجب می‌شد قربانیان برای ممانعت از ادامه قلدری بیشتر به سیستم قضایی مراجعه کنند.

محدودیت‌ها: مطالعه حاضر یک پژوهش نیمه‌آزمایشی بود، در پژوهش‌های نیمه‌آزمایشی امکان کنترل تمام متغیرهای مداخله‌گر وجود ندارد لذا ممکن است شرکت کنندگان در پژوهش تحت تاثیر برخی عوامل که خارج از کنترل پژوهشگر بوده است، قرار گرفته باشند. همچنین پژوهش حاضر در گروه سنی جوانان هجده تا بیست و چهار سال شهر تهران انجام شد لذا تعمیم آن به سایر گروه‌های سنی باید با احتیاط لازم صورت بگیرد. مدت زمان پیگیری در پژوهش حاضر دو ماه بود لذا اثربخشی این مداخله در بلندمدت نیاز به پیگیری‌های طولانی‌تر دارد.

پیشنهادها: با توجه به محدودیت‌های ذکر شده پیشنهاد می‌شود پژوهش با گروه‌های هدف دیگر و در مناطق جغرافیایی متفاوت انجام شود. مدت زمان پیگیری در پژوهش حاضر دو ماه بود پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی مدت زمان پیگیری طولانی‌تر در نظر گرفته شود. همچنین پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی پس از بومی سازی سایر بسته‌های مداخله به منظور پیشگیری از قربانی شدن میزان اثربخشی بسته مداخله پژوهش حاضر با بسته‌های دیگر مقایسه شود.

سپاسگزاری: با توجه به اینکه پژوهش حاضر در جمعیت هلال احمر انجام گرفت بر خود لازم می‌دانیم از تسهیلگری‌های سازمان جوانان جمعیت هلال احمر کل کشور و استان تهران، کارشناس محترم امور جوانان شهر تهران و شعبه‌ها شهر تهران تشکر و قدردانی کنیم. در عین حال از شرکت کنندگان در پژوهش و خانواده آنان نیز سپاسگزاریم.

References:

1. Smith PK, Mahdavi J, Carvalho M, Fisher S, Russell S, Tippett N. Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of child psychol psychiatry*. 2008;49(4):376-85.
2. Slonje R, Smith PK, Frisén A. The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in human behavior*. 2013;29(1):26-32.
3. Kowalski RM, Limber SP. Electronic bullying among middle school students. *Journal of adolesc health*. 2007;41(6 Suppl 1):S22-30.
4. Lee C, Shin N. Prevalence of cyberbullying and predictors of cyberbullying perpetration among Korean adolescents. *Computers in human behavior*. 2017;68:352-8.
5. Ranney ML, Patena JV, Nugent N, Spirito A, Boyer E, Zatzick D, et al. PTSD, Cyberbullying, and peer violence: prevalence and correlates among adolescent emergency department patients. *General hospital psychiatry*. 2016;39:32-8.
6. Rezapour M, Soori H, Khodakarim S. Epidemiological pattern of bullying among school children in Mazandaran province, Iran. *Arch trauma res*. 2014;3(4):e22551. [Persian]
7. Rezapour M SH, Khodakarim S. Testing psychometric properties of the perpetration of bullying and victimization scales with Olweus bullying questionnaire in middle schools. *Journal of safety promotion and injury prevention*, . 1392;Vol.1, No.4. [Persian]
8. Hassan Khezri SEG, Farkhondeh Mofidi, Ali Delavar. Bullying and victimization prevalence and gender differences in a sample of Iranian middle school students. *Journal of educational and management studies*. 2013. [Persian]
9. Cheraghi A, Piskin M. A comparison of peer bullying among high school students in Iran and Turkey. *Procedia - social and behavioral sciences*. 2011;15(Supplement C):2510-20.
10. Afzal Akbari-Balootbangan. The factorial structure and psychometric properties of bullying prevalence questionnaire in secondary schools. *Journal of education and community health*,. 2015; Vol.2, No.2:10-9. [Persian]
11. Mohebbi M, Mirnasab M, Wiener J. Parental and school bonding in Iranian adolescent perpetrators and victims of bullying. *School psychology international*. 2016;37(6):583-605.
12. Salehi S, Pate A, Taghavi M, Pooravari M. Primary school teachers and parents perception of peer bullying among children in Iran: A qualitative study. *Iran Journal of psychiatr behav sci*. 2016;10(3):1. [Persian]
13. Mohsen Golparvar. The relationship between narcissistic personality and vulnerable attachment with bullying and psychological capital. *Clinical psychology & personality*. 2016;13(2). [Persian]
14. Akbar Aliverdinia. Social explanation of school bullying (a case study on Sari city's high school students). *Quarterly journal of socio - cultural development studies*. 2016;4(1). [Persian]
15. DeRosier ME, Marcus SR. Building friendships and combating bullying: effectiveness of S.S.GRIN at one-year follow-up. *Journal of clinical child and adolescent psychology: the official journal for the society of clinical child and adolescent psychology, American Psychological association, division 53*. 2005;34(1):140-50.
16. Gradinger P, Yanagida T, Strohmeier D, Spiel C. Effectiveness and sustainability of the ViSC social competence program to prevent cyberbullying and cyber-victimization: class and individual level moderators. *Aggress behav*. 2016;42(2):181-93.
17. Bauer NS, Lozano P, Rivara FP. The effectiveness of the Olweus bullying prevention program in public middle schools: a controlled trial. *Journal of adolesc health*. 2007;40(3):266-74.
18. Da Silva JL, De Oliveira WA, Braga IF, Farias MS, Da Silva Lizzi EA, Goncalves MF, et al. The effects of a skill-based intervention for victims of bullying in Brazil. *International journal of environmental research and public health*. 2016;13(11).
19. Knowler C, Frederickson N. Effects of an emotional literacy intervention for students identified with bullying behaviour. *Educational psychology*. 2013;33(7):862-83.
20. Garaigordobil M, Martinez-Valderrey V. Effects of cyberprogram 2.0 on "face-to-face" bullying, cyberbullying, and empathy. *Psicothema*. 2015;27(1):45-51.
21. Williford A, Elledge LC, Boulton AJ, DePaolis KJ, Little TD, Salmivalli C. Effects of the KiVa antibullying program on cyberbullying and cybervictimization frequency among Finnish youth. *Journal of clinical child and adolescent psychology : the official journal for the society of clinical child and adolescent psychology, American psychological association, division 53*. 2013;42(6):820-33.
22. Palladino BE, Nocentini A, Menesini E. Evidence-based intervention against bullying and cyberbullying: evaluation of the NoTrap! program in two independent trials. *Aggressive behavior*. 2016;42(2):194-

206.

23. Alavi N, Roberts N, Sutton C, Axas N, Repetti L. Bullying victimization (being bullied) among adolescents referred for urgent psychiatric consultation: prevalence and association with suicidality. *Canadian journal of psychiatry revue Canadienne de psychiatrie*. 2015;60(10):427-31.

24. Campbell-Sills L, Kessler RC, Ursano RJ, Rosellini AJ, Afifi TO, Colpe LJ, et al. Associations of childhood bullying victimization with lifetime suicidal behaviors among new U.S. army soldiers. *Depress anxiety*. 2017.

25. Hong L, Guo L, Wu H, Li P, Xu Y, Gao X, et al. Bullying, depression, and suicidal ideation among adolescents in the Fujian province of China: a cross-sectional study. *medicine*. 2016;95(5):e2530.

26. Sampasa-Kanyinga H, Roumeliotis P, Xu H. Associations between cyberbullying and school bullying victimization and suicidal ideation, plans and attempts among Canadian school children. *PLoS One*. 2014;9(7):e102145.

27. Hébert M, Cénat JM, Blais M, Lavoie F, Guerrier M. Child sexual abuse, bullying, cyberbullying, and mental health problems among high schools students: a moderated mediated model. *Depression and anxiety*. 2016;33(7):623-9.

28. Selkie EM, Kota R, Chan Y-F, Moreno M. Cyberbullying, depression, and problem alcohol use in female college students: a multisite study. *Cyberpsychology, behavior and social networking*. 2015;18(2):79-86.

29. Sapouna M, Wolke D, Vannini N, Watson S, Woods S, Schneider W, et al. Virtual learning intervention to reduce bullying victimization in primary school: a controlled trial. *Journal of child psychol psychiatry*. 2010;51(1):104-12.

30. Roberto AJ, Eden J, Savage MW, Ramos-Salazar L, Deiss DM. Outcome evaluation results of school-based cybersafety promotion and cyberbullying prevention intervention for middle school students. *Health communication*. 2014;29(10):1029-42.

31. Grading P, Yanagida T, Strohmeier D, Spiel C. Prevention of cyberbullying and cyber victimization: evaluation of the ViSC social competence program. *Journal of school violence*. 2015;14(1):87-110.

32. Qing li, Donna Cross, Peter K. Smith. cyberbullying in the global playground 2012.

33. Mohamadi A, Maarfvand M, Hosseinzade S. Survey of validation checklist of cyberbullying victims, 2018. [Persian]

34. Naeimabbadi M. The effectiveness of group counseling based on William Glasser's choice theory with bully victimizing students to increase ability to encounter with bullying behaviors. *Quarterly Journal of psychological studies*. 2010. [Persian]

35. Kolyaei S. The effect of cognitive hope enhancing training on reduction of victimization of high school students. *Educational psychology*. 2016;11(37):1-19. [Persian]

36. Beyrami B, Fathiazar E, Alaie P. Effectiveness of shame management training based on PEGS program in reducing female adolescents' bullying. *Modern psychological research*. 2015:1-24. [Persian]

37. Dabiri MBTHNRBGS. The Effectiveness of Social Competence Training based on Felner Model on Social Adjustment of Students Being Bullying Victims, with Regards to the Type of Social Goal Orientation. *Clinical Psychology Studies*. 2016.

38. Aminzadeh M. Effectiveness of emotion-focused therapy on internalizing symptoms among teen boy victims of bullying. *Journal of police medicine* 2017;6, No.3 213-20. [Persian]

39. Esteki Azad N. Effectiveness of Olweus bullying prevention program on Iranian boys. *Iranian journal of psychiatry and clinical psychology*. 2012; Vol. 18, No. 3, Fall 201:175-83. [Persian]

40. Doane AN, Kelley ML, Pearson MR. Reducing cyberbullying: a theory of reasoned action-based video prevention program for college students. *Aggressive behavior*. 2016;42(2):136-46.

41. DeRosier ME. Building relationships and combating bullying: effectiveness of a school-based social skills group intervention. *Journal of clinical child and adolescent psychology : the official journal for the society of clinical child and adolescent psychology, American psychological association, division 53*. 2004;33(1):196-201.

42. Cross D, Shaw T, Hadwen K, Cardoso P, Slee P, Roberts C, et al. Longitudinal impact of the cyber friendly schools program on adolescents' cyberbullying behavior. *Aggress behav*. 2016;42(2):166-80.

43. Wong DS, Cheng CH, Ngan RM, Ma SK. Program effectiveness of a restorative whole-school approach for tackling school bullying in Hong Kong. *International journal of offender therapy and comparative criminology*. 2011;55(6):846-62.

44. Savage MW, Deiss DM, Jr., Roberto AJ, Aboujaoude E. Theory-based formative research on an anti-cyberbullying victimization intervention message. *Journal of health communication*. 2017;22(2):124-34.